COMUNICAREA DIGITALĂ CA MODALITATE DE RELAȚIONARE AUTENTICĂ

Bogdan-Viorel GABOR*

Abstract: *Digital communication as a way of authentic relationship¹.*

Nowadays, there are many forms of communication due to the evolution of technology, especially when we are taking into consideration the digital space and all its tools and resources. On the other side, we are surrounded by the mobile smart technology that helps us communicate in many ways, with any person that has access to this kind of intelligent technology. In this context, we can agree with the fact that we are living in a digital era of communication and information although some specialists in communication consider that the main problem of our societies is the lack of communication. We have many ways of communication but still we don't know how to communicate. We need to understand which are the main and the most important aspects of this process of communication and how does this process fulfill us as relational beings. Are these instruments real and authentic forms of communication or they must be considered just simple tools of exchanging information? Can the digital communication be considered a true form of relationship between two persons or is it just another way of sending a message from one to another? This article aims to demonstrate the fact that communicating through the internet can be considered, in one way or another, a good form of establishing some foundations in a relationship between two persons. In order to become an authentic form of relationship, the digital communication must create communion and doing so, it fulfills its goal. From a theological point of view, a real form of communication means identifying me with the other, adapting myself according to him and according to the context we are communicating. The true form of

* PhD Student, Faculty of Orthodox Theology at „Babeș-Boylai” University, Cluj-Napoca, Romania.

¹ Studiu redactat sub îndrumarea Pr. Prof. Univ. Dr. Ștefan Iloaie, care și-a dat acordul pentru publicare.

communication is based on thrust, exchanging emotions and feelings, understanding others, obedience, listening and also active involvement into this process. Communication, in any form, is the key and the essence of human relationships.

Keywords: *communication, communion, digital era, relationship, technology, internet, social networks.*

Introducere

În decursul timpului, dar mai cu seamă în ultimii ani, tehnologia și-a pus amprenta asupra modului în care percepem lumea, în special asupra modului în care relaționăm unii cu alții. De la apariția tiparului până la cele mai actuale tehnologii ale comunicării în masă, resimțim efectele unei evoluții tehnologice fără precedent, ce ne introduce într-o nouă epocă postmodernă a comunicării și a socializării digitale. Internetul „ne permite să comunicăm instantaneu în spațiu”. Tehnologia actuală și media digitală ne pune la dispoziție „mai multe mijloace de exprimare și de formare autonomă a opiniei decât a avut vreodată omul”. Acest spațiu virtual care reușește să absoarbă informația de pretutindeni și să o înmagazineze, își va pune accentul definitiv asupra modului în care comunicăm, socializăm și ne informăm. Este justificat faptul că tehnologia internetului este denumită TIC, adică tehnologia informației și a comunicării, deoarece acestea sunt procesele de bază ale spațiului digital. Noile media, prin forța lor de a se impune și de a capta atenția, provoacă în societate o adevărată revoluție comunicațională, deoarece nici o altă tehnologie nu a marcat, într-un mod atât de profund, viața omului postmodern. „Nici o altă tehnologie nu a transformat atât de mult raporturile noastre cu spațiul și timpul, felul nostru de a vedea lumea, relațiile noastre cu ceilalți, reprezentarea pe care o avem despre noi, natura și ritmul activităților noastre de la serviciu și din timpul liber, forma noastră de comunicare, ca și natura, structura și forma vieții noastre psihice și intelectuale”.

Desigur, nu putem să ometem faptul că spațiul digital și tot ceea ce implică el, este urmărit și marcat, atât de valențe pozitive, cât și de numeroare aspecte negative, fapt pentru care este necesară și o abordare din punct de vedere moral a acestor probleme. În pofida tuturor

devianțelor pe care le sesizăm, nu putem să negăm utilitatea și importanța acestor mijloace media de comunicare, pe care le avem la îndemână, pentru viața și activitatea noastră în societate. Ele pot constitui, atunci când sunt utilizate corect, cele mai bune, cele mai simple și mai accesibile unelte de comunicare și relaționare ale omului.

Prin acest studiu dorim să scoatem în evidență posibilitatea acestui mediu digital de a stabili legături între oameni, la modul cel mai concret. Pornind de la aceste premise, consider că este deosebit de important să ne reamintim, mai întâi, importanța și rolul comunicării în viața și activitatea omului, ca mai apoi să argumentăm modalitatea în care factorul virtual poate să ofere un sprijin consistent în realizarea acestor scopuri ale comunicării.

1. Comunicarea autentică și factorul digital

Comunicarea interpersonală, ca proces specific omului, conține o serie de elemente generale: emițătorul mesajului, limbajul de comunicare, mesajul, canalul de comunicare al mesajului, receptorul, feed-back etc. Toate aceste elemente au o importanță deosebită² pentru o comunicare autentică între oameni, dar ceea ce este important este scopul pentru care comunicăm. Comunicăm pentru a fi în contact cu lumea din jurul nostru și pentru a ne face cunoscuți³. Comunicarea este una dintre nevoile elementare ale omului. Ea este un element fundamental, o sursă a cunoașterii, a descoperirii aproapelui și a lumii înconjurătoare, parte a relației existență – cunoaștere – comunicare. Omul comunică în virtutea existenței și a cunoașterii sale. În sens teologic, comunicarea este cheia și liantul comuniunii⁴ dintre persoane. În măsura în care două persoane comunică unul cu celălalt, aceștia se descoperă reciproc și se creează o reală comuniune prin cuvânt.

² Unii autori consideră că mesajul în sine este cel mai important element al comunicării deoarece întregul proces este destinat transmiterii acestuia spre un receptor. „Semnificația unui mesaj este dată de reacția pe care acesta o suscită”. Antonio SANDU, *Dimensiuni etice ale comunicării în postmodernitate*, Iași, Edit. Lumen, 2009, p. 156.

³ Vezi Marius LAZĂR, „Comunicarea mediată: Opțiuni și practici ale tinerilor”, în *Revista Română de Sociologie*, anul XXII, nr. 1–2, București, 2011, p. 60–77.

⁴ Vezi Radu PREDA, „Argumentele specializării și necesitatea profesiei” în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, nr. 1, 2012, p. 224.

Pe lângă rolul de a transmite un mesaj dintr-un punct A într-un punct B, adică de la un emițător la un receptor, utilizând un limbaj și un canal de transmitere, funcția principală a comunicării sau rolul ei fundamental este de a crea legături de comuniune între oameni. Defapt, comunicarea este definită ca relația sau legătura dintre persoane. În comunicare, cei doi, emițătorul și receptorul mesajului, se întâlnesc se completează și se descoperă unul pe celălalt. Omul este destinat legăturii cu semenii, el nu se poate cunoaște deplin prin sine, ci prin celălalt, numai deschizându-se prin comunicare⁵. De asemenea, în procesul comunicării trebuie să ținem cont de ascultarea reciprocă, iar din punct de vedere teologic, comunicarea înseamnă comuniunea dintre persoane, modul prin care ne identificăm cu aproapele nostru, ne descoperim reciproc prin dialog, deoarece omul este, cu desăvârșire, ființă socială, dialogică.

Comunicarea ne ajută să ne exprimăm gândurile, sentimentele și emoțiile. Omul nu poate să nu comunice. Comunicarea ne ajută să formăm relații sociale și personale, iar pentru aceasta este nevoie ca, în comunicare, fiecare participant să simtă căldura dialogului și a interacțiunii⁶. Ne ajută să decidem cine suntem și cine vrem să devenim. Ne ajută să împărtășim cu ceilalți valorile și convingerile personale⁷. Pe scurt, comunicarea este parte esențială din viața și sănătatea noastră fizică, socială, culturală, religioasă etc.

La polul opus, menționăm că în societate există chiar și anumite mișcări și atitudini greșite ale mass-mediei laice, concretizate prin atacuri la adresa Bisericii și a manifestării religioase, pornite din ignoranță și din dorința de defăimare a rolului Bisericii în viața socială⁸. Pentru a răspunde provocărilor cu înțelepciune și tact, Biserica trebuie să profite și să exploateze

⁵ Vezi Elena TROHIN, „Note privind comunicarea mediată de computer”, în *Limba Română*, 2014, p. 158.

⁶ Vezi Mariela PAVALACHE, *Mozaicul Comunicării*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 133-137.

⁷ Vezi Kory FLOYD, *Comunicarea interpersonală*, Iași, Edit. Polirom, 2013, p. 22.

⁸ Există un apetit pentru știrile și informațiile compromițătoare și ironizante la adresa Bisericii, deformându-se uneori adevărul, fapt pentru care avem răspunderea de a selecta atent informația ce provine din sursele laice. Vezi Elena DULGHERU, „Atitudini și reflexe ale mass-media laice din România față de instituția Bisericii Ortodoxe și evenimentul religios”, în *Tabor*, nr. 6, septembrie, 2008, p. 67-70.

aceste noi media ale climatului digital⁹. După cum afirma un autor francez, comunicarea a devenit un instrument util de gestiune, atât pentru religie, cât și pentru toate instituțiile¹⁰. Prin comunicare, Biserica își poate transmite mesajul Ei credincioșilor și tot prin comunicare păstrează legătura cu ei.

Internetul sau factorul digital este definit în multe feluri, dar în acest context ne rezumăm la a afirma că internetul reprezintă, prin excelență, mediul de comunicare al societății actuale, rețeaua globală de comunicare. „Istoria comunicării online se suprapune istoriei internetului: aceasta apare și se dezvoltă deodată cu internetul, moștenindu-i flexibilitatea, împrumutându-i versatilitatea și returnându-i un spor de aplicabilitate în grade suplimentare de utilitate¹¹”. Acest spațiu digital reprezintă scena socială în care se construiește relaționarea interpersonală la nivel global, un spațiu ce reușește să îi conecteze pe toți oamenii, din orice parte a globului. Dacă vrea să își exprime gândurile sau să iasă în evidență, atunci omul contemporan apelează la comunicarea actuală, însă tehnologia actuală a comunicării este cea care marchează profund modul în care gândim. Însuși structurile creierului se modifică în profunzime, iar mintea devine puternic concentrată și marcată de aceste procese¹².

Pe internet, blogurile de discuții și pe rețelele de socializare avem libertatea exprimării, precum și accesul la biblioteci digitale, baze de date, adică la informație. Fiecare persoană are posibilitatea să își expună ideile pe aceste rețele, însă această libertate nu aduce întotdeauna o formă reală de comunicare. „Libertatea de a spune ce-ți trece prin minte, fiind ascuns în spatele calculatorului sub un nume adevărat sau de împrumut, conduce la denaturarea contactului uman, fără a comunica, de fapt, ci trăind doar iluzia comunicării¹³”.

⁹ Vezi Justine John DYIKUK, „Christianity and the Digital Age: Sustaining the Online Church”, în *International Journal of Journalism and Mass Communication*, vol. 3 (1), August, 2017, p. 043-049.

¹⁰ Bernard DAGENAIS, „Pour les institutions religieuses, la communication est devenue un véritable outil de gestion”, în *Communication et organisation*, nr. 9, 1996, p. 1-6.

¹¹ Ioan Claudiu FARCAȘ, „Etica în ciber spațiu. Tentative de codificare etică în mediul online”, în Daniela DUNCĂ, Petru DUNCĂ (coord.), *Etică și comunicare...*, p. 231.

¹² Despre modul în care mintea devine afectată de utilizarea noilor media vezi Nicholas CARR, *What the internet is doing to our brains*, Londra, Edit. W.W. Norton & Company, 2010.

¹³ Georgeta CORNIȚĂ, *Dialogul în paradigma comunicării*, Baia Mare, Edit. Umbria, 2001, p. 157.

Comunicarea actuală este interactivă astfel încât acaparează atenția noastră. Cu toate acestea, nu putem și nu este eficient să renunțăm complet la ea. „Într-o lume în care noile media sunt de neocolit, ar fi în zadar, iar într-o anumită măsură contraproductiv, să le interzicem în mod absolut copiilor; în schimb, este esențial să-i învățăm cum să se folosească bine de ele, în ceea ce privește conținutul, forma și limitele permise¹⁴”. Aceste indicații sunt valabile atât pentru utilizarea telefoanelor mobile, cât și pentru utilizarea comunicării sau a socializării digitale prin internet.

Un factor pozitiv al comunicării digitale este anularea spațiului dintre oameni. „Comunicarea mediată de calculator contribuie substanțial la alunecarea în irelevanță a granițelor între țări și poate apropia oameni în pofida distanțelor sau a obstacolelor geografice¹⁵”. Cu toate că internetul poate consitui o unealtă folositoare pentru comunicarea și relaționarea cu ceilalți, totuși este important să dăm dovadă de multă prudență, deoarece din această ecuație lipsesc, de cele mai multe ori, elementele comunicării nonverbale, cele care pot să completeze procesul.

Internetul adoptă, atât formele tradiționale de exprimare în scris (e-mail, documente, bloguri, cărți etc.), dar și elemente ale oralității, în special elemente ale comunicării nonverbale (chat, emoticoane, tweet, like etc.). Astfel, după unii autori, în acest mediu virtual se naște o nouă formă de comunicare hibridă, denumită „oralitate digitală¹⁶”. Acest nou tip de comunicare digitală impune omului contemporan o nouă abordare a realității, o nouă manieră de a se exprima și relaționa:

„Deși are multiple avantaje de altă natură, precum rapiditate, economie de timp și de bani, confort psihologic, o mai mare incluziune socială, mai ales, pentru persoanele timide, totuși acest mod de «a vorbi», de a comunica, prin noutatea sa absolută, i-a luat prin surprindere pe oameni și ei s-au pomenit în situația de a improviza din mers anumite reguli de

¹⁴ Jean-Claude LARCHET, *Captivi în internet...*, p. 26-27.

¹⁵ Nicolae URS, „Comunicarea mediată de calculator. Internetul și schimbările în peisajul mediatic”, în *Studia Ephemerides*, LVI, nr. 2, 2011, p. 11.

¹⁶ Vezi Viorica MOLEA, „O nouă formă de comunicare în spațiul virtual: oralitatea digitală”, în *Limba Română*, 2017, p. 96-105.

comportament și de exprimare în rețeaua virtuală. Constatăm o mobilitate extrem de intensă a formelor de exprimare în conversația pe internet¹⁷.

Conform Consiliului Pontifical¹⁸, comunicațiile sociale au un impact considerabil asupra societății și asupra persoanei umane în general. Omul este cel care oferă valență pozitivă sau negativă acestor mijloace de comunicare, asemănate unor forțe oarbe ale naturii, ce pot scăpa ușor de sub controlul omului¹⁹. Pentru viața religioasă a societății, mijloacele de comunicare constituie un real sprijin de apropiere a Bisericii față de omul actual: „Viața religioasă a multora este îmbogățită de mijloacele de comunicare socială, care oferă știri și informații despre evenimente, idei și personaje legate de religie. Sunt vehicule de evanghelizare și catehizare. Oferă inspirație, încurajare și ocazii de cult pentru persoanele contrânse să stea în case sau instituții. Prin mijloacele de comunicare trebuie să promovăm întotdeauna binele și adevărul, iar cea mai importantă datorie a noastră constă în discernământ și selecție. Această tehnologie a comunicării poate să contribuie la buna dezvoltare și creștere a omului în comuniunea cu ceilalți, poate fi un mijloc de rezolvare a conflictelor, dezvoltându-se o lume guvernată de iubire, pace, înțelegere și dreptate. Internetul și toată tehnologia actuală a comunicării și informării poate fi folosită pentru „a diminua însingurarea oamenilor sau pentru a o adânci²⁰”. Mediul digital poate uni persoane, dar poate, în același timp, să le despartă dacă nu este utilizat cu atenție și cu răspundere morală.

Este important să ne asumăm și să cultivăm „discernământul digital”²¹, în cadrul comunicării digitale. Asumarea libertății de exprimare

¹⁷ *Ibidem*, p. 100-101.

¹⁸ Corneliu SARANCI, *Eica în comunicațiile sociale*, Iași, Edit. Presa Bună, 2000, p. 1. Textul integral al documentului papal se găsește și la adresa de internet: <https://www.magisteriu.ro/etica-in-comunicatiile-sociale-2000/>, accesat la 01.07.2019.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1. Vezi și Cristina ARDELEAN, *Etica în internet: Biserica și internetul*, Iași, Edit. Presa Bună, 2002. Textul integral al documentului papal se găsește și la adresa de internet: <https://www.magisteriu.ro/etica-in-internet-2002/> accesat la 01.07.2019.

²⁰ Consiliul Pontifical pentru comunicațiile sociale, *Despre Internet*: <https://www.magisteriu.ro/etica-in-internet-2002/> accesat la 01.07.2019.

²¹ Vezi agenția de știri Basilica din 30.06.2019: <https://basilica.ro/de-ziua-mondiala-a-retelelor-de-socializare-patriarhul-indeamna-la-libertate-si-responsabilitate-in-comunicarea-digitala/> accesat la 01.07.2019.

În acest mediu digital se face cu maximă responsabilitate, deoarece fiecare act greșit sau imoral săvârșit în acest mediu poate avea efecte nebănuite asupra vieții personale a omului și desigur asupra vieții sociale. Biserica nu este absentă de pe aceste mijloace de socializare, fapt pentru care se solicită o atenție sporită atât din partea clerului, căruia îi este impusă o înțelepciune pastorală, cât și din partea credincioșilor, cărora se cere multă responsabilitate, putere de discernământ și o utilizare cu măsură a acestor mijloace seculare. Trebuie să abordăm internetul într-o manieră selectivă, uneori critică, potrivit valorilor și principiilor morale creștine.

Cu certitudine, orice formă de comunicare am adopta în viața societății actuale, este nevoie ca aceasta, pe lângă a transmite informație, să își îndeplinească și rolurile secundare: de a lega oameni, de a crea relații și comuniune, de a fi coerentă, precisă, vie și fructuoasă²². În acest sens, toate resursele internetului, începând de la mesaje text, sms-uri, chat, mail și până la emoticoane, destinate îmbunătățirii procesului comunicării, pot genera comunicare religioasă sau pot să ajute la comunicarea religiosului în sfera societății²³, atâta timp cât ele transmit mesaje și emoții, descriu sentimente, trăiri etc. Dacă toate aceste instrumente actuale ale tehnicii contribuie, în mod real, la îmbunătățirea relațiilor dintre oameni și la îmbogățirea culturii și a vieții spirituale a omului, atunci suntem îndreptățiți să subliniem importanța acestora în viața noastră, ca mijloace de relaționare autentice.

Concluzii

În măsura în care oamenii reușesc să păstreze legăturile directe, unitatea și apropierea cu ceilalți, comunicarea digitală, efectuată prin mijloacele actuale tehnice, poate să consituie o adevărată formă de relaționare și comuniune, contribuind, într-o anumită măsură, la consolidarea acestor legături. Astfel, noile metode de comunicare vin ca un sprijin pentru omul contemporan, pentru a-l determina să păstreze și să îmbunătățească anumite legături cu semenii.

²² Vezi Constantin NECULA, *Principii ale comunicării religioase astăzi*, Iași, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 25.

²³ *Ibidem*, p. 30. „Numai verticalitatea morală, sinceritatea argumentelor și asumarea greșelilor pot reconstitui o pedagogie a comunicării prin care subiectul religios să se mai strecoare în cultura generațiilor de azi și viitoare”.

Este nevoie să păstrăm o etică a comunicării, chiar și în acest spațiu digital, asumându-ne responsabilitatea pentru actele noastre, ce nu sunt întotdeauna în concordanță cu acest cod etic. Mai mult ca oricând, în această epocă a comunicării interactive în masă, avem datoria morală să ne asumăm un discernământ digital, ce ne permite să păstrăm o bună conduită în spațiul comun de întâlnire al oamenilor, spațiul digital.

Oamenii au tendința să stabilească legături reciproc, prin orice metodă posibilă, fie că este vorba despre telefonul mobil inteligent, rețelele de socializare digitale, comunicare directă etc., ceea ce denotă că fiecare mijloc actual de comunicare are importanța și rolul său în tot acest demers, fiecare mijloc reprezentând o piesă dintr-un mecanism complex pus în mișcare de către rețeaua globală ce ne leagă. Într-o manieră optimistă, depășind influențele negative ce pot surveni asupra noastră, putem afirma că mijloacele de comunicare seculare sunt unelte folositoare în sprijinul omului actual tehnologizat. Atât creștinul cât și Biserica au datoria să își asume o verticalitate morală și o instruire a comunicării, în așa fel încât dialogul actual să se desfășoare în duhul Adevărului și al comuniunii. Omul contemporan are menirea și responsabilitatea să ofere comunicării această dimensiune umană și spirituală care, aparent, s-a pierdut.

Referințe bibliografice:

1. ABRIC, Jean-Claude, *Psihologia comunicării. Teorii și Metode*, traducere de Luminița și Florin Botoșineanu, Iași, Edit. Polirom, 2002;
2. ARDELEAN, Cristina, *Etica în internet: Biserica și internetul*, Iași, Edit. Presa Bună, 2002;
3. BRETON, Philippe, *Manipularea cuvântului*, traducere de Livia Iacob, Iași, Edit. Institutul European, 2006;
4. CARR, Nicholas, *What the internet is doing to our brains*, Londra, Edit. W.W.Norton & Company, 2010;
5. CHAPMAN, Gary, *Dumnezeu vorbește limbajul iubirii tale*, traducere de Nicoleta Dascălu, București, Edit. Curtea Veche, 2017;
6. CORNIȚĂ, Georgeta, *Dialogul în paradigma comunicării*, Baia Mare, Edit. Umbria, 2001;

7. DAGENAIS, Bernard, „Pour les institutions religieuses, la communication est devenue un véritable outil de gestion”, în *Communication et organisation*, nr. 9, 1996, p. 1-6;
8. DASCĂLU, Nicolae, Comunicare pentru comuniune. O perspectivă ortodoxă asupra mass-media, Iași, Edit. Trinitas, 2000;
9. DULGHERU, Elena, „Atitudini și reflexe ale mass-media laice din România față de instituția Bisericii Ortodoxe și evenimentul religios”, în *Tabor*, nr. 6, septembrie, 2008, p. 67-70;
10. DUNCĂ, Daniela, DUNCĂ, Petru, (coord.), *Etică și comunicare. Componente teoretice și implicații pragmatice*, București, Edit. Pro Universitaria, 2015;
11. DYIKUK, Justine John, „Christianity and the Digital Age: Sustaining the Online Church”, în *International Journal of Journalism and Mass Communication*, vol. 3(1), August, 2017, p. 043-049;
12. FÂRTE, Gheorghe-Ilie, *Comunicarea. O abordare praxiologică*, Iași, Edit. Casa Editorială Demiurg, 2004;
13. GYORFI, Simone, „Puterea cunoașterii” în *Acta Iassyensia Comparationis*, nr. 4, 2006, p. 148-153;
14. LARCHET, Jean-Claude, *Captivi în internet*, București, Edit. Sophia, 2018;
15. LAZĂR, Marius, „Comunicarea mediată: Opțiuni și practici ale tinerilor”, în *Revista Română de Sociologie*, anul XXII, nr. 1-2, București, 2011, p. 60-77;
16. LINC, Michael Patrick, *Internetul nostru. Știm mai mult, înțelegem mai puțin*, traducere de Silvia Palade, București, Edit. Niculescu, 2017;
17. MĂLUREANU, Alexandru, „Dimensiunea liturgică a comunicării și a comuniunii în gândirea Părintelui Profesor Dumitru Stăniloae”, în *Altarul Banatului*, nr. 10-12, 2015, p. 83-89;
18. MCLUHAN, Marshal, *Să înțelegem media. Extensiile omului*, traducere de Ovidiu George Vitan, București, Edit. Curtea Veche, 2011;
19. MOLEA, Viorica, „O nouă formă de comunicare în spațiul virtual: oralitatea digitală”, în *Limba Română*, 2017, p. 96-105;
20. NECULA, Constantin, *Principii ale comunicării religioase astăzi*, Iași, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 25-35;
21. PAVALACHE, Mariela, *Mozaicul Comunicării*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2015;
22. PREDA, Radu, „Argumentele specializării și necesitatea profesiei” în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, nr. 1, 2012, p. 215-238;

23. SANDU, Antonio, Dimensiuni etice ale comunicării în postmodernitate, Iași, Edit. Lumen, 2009;
24. SARANCI, Corneliu, *Eica în comunicațiile sociale*, Iași, Edit. Presa Bună, 2000;
25. SONEA, Cristian, *Lumea după Babel*, Cluj-Napoca, Edit. Renașterea, 2017;
26. TRAN, Vasile, STĂNCIUGELU, Irina, *Teoria comunicării*, București, Edit. Comunicare.ro, 2003;
27. TROHIN, Elena, „Note privind comunicarea mediată de computer”, în *Limba Română*, 2014, p. 158-160;
28. TUROW, Joseph, *Media Today. An introduction to mass communication*, New York, Edit. Routledge, 2009;
29. URS, Nicolae, „Comunicarea mediată de calculator. Internetul și schimbările în peisajul mediatic”, în *Studia Ephemerides*, LVI, nr. 2, 2011, p. 11-30;
30. <https://www.magisteriu.ro>;
31. <https://basilica.ro>.